

Teorijske refleksije o mogućim uzrocima inertnosti egalitarnog sindroma

Ivan BURIĆ 

*Odsjek za komunikologiju, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Hrvatska
iburic@hstrud.hr*

Jedna od osnovnih postavki teorije egalitarnog sindroma Josipa Županova, postavka o egalitarnom sindromu kao klasteru naslijeđenih neformalnih normi, kompatibilna je s nekoliko teorijskih koncepata kulturne inercije. Iz perspektive teorija ovisnosti o prijedenu putu perzistencija egalitarnog sindroma može se objasniti djelovanjem faktora odgovornih za reprodukciju društvenih normi. Riječ je o faktorima koji ne utječu na genezu određenoga društvenog fenomena (primjerice, normi), nego ga kroz vrijeme reproduciraju. Shodno rezultatima recentnih empirijskih istraživanja, jedan od reprodukcijских faktora egalitarnog sindroma može se pronaći u tranzicijskim troškovima. Na osnovi toga, kao i propozicije o razlikovanju generativnih od reprodukcijских faktora društvenih fenomena, legitimiramo tezu da tranzicijski troškovi nisu stvorili egalitarni sindrom, nego su pridonijeli njegovoj perzistenciji i u postsocijalističkom društvenom kontekstu. Moguće izvore hipoteza o dodatnim čimbenicima reprodukcije egalitarnog sindroma u tranzicijskim okolnostima pruža koncept kulturne inercije svojstven teorijskoj perspektivi institucionalizma, teorija kulturne evolucije Roberta Boyda i Petera J. Richersona, kao i koncept zapinjača Michaela Tomasella. Također, sukladno ideji o »efektu tunela« Alberta Hirschmana, možemo pretpostaviti da je očekivana stagnacija u društvenoj pokretljivosti jedan od mogućih specifičnih faktora reprodukcije egalitarnog sindroma.

Ključne riječi: egalitarni sindrom, kulturna inercija, faktori reprodukcije, neformalne društvene norme, tranzicijski troškovi, vertikalna društvena nepokretljivost

Uvod

Gotovo je neprijeporna teza da sa sve većom vremenskom distancom od početaka tranzicijskog procesa u hrvatskoj javnosti jača mišljenje kako »tržišno gospodarstvo i kapitalističko poduzetništvo u hrvatskoj ekonomskoj i društvenoj stvarnosti ne funkcioniraju sukladno normama uobičajenim u razvijenim tržišnim gospodarstvima, već sa znatnim aberacijama« (Lalić,

Maldini i Andrijašević, 2011: 41). Zbog toga i osjećaj da je »moglo bolje«, da je opće društveno bogatstvo kao i prosječno bogatstvo građana jednostavno moralo biti veće, da je tranzicija iz socijalizma prema idealnom modelu društva demokratskog ustroja i tržišnog gospodarstva trebala biti učinkovitija, predstavlja opće mjesto kako laičke tako i ekspertne refleksije na smjer društvenog i ekonomskog razvoja koji je Hrvatska odabrala nakon 1990. godine. Posljedično tome, gotovo sva pitanja koja stoje u ishodištu tih refleksija mogu se sažeti u jedno: što je pošlo ukrivo s hrvatskim socioekonomskim razvojem nakon sloma socijalizma?

Pokušaj da se odgovori na to pitanje iziskuje analizu brojnih fenomena i procesa koji se mogu podvesti pod zajednički nazivnik »tranzicija«, a sam karakter pruženog odgovora u velikoj mjeri ovisi o načinu pristupa takvoj analizi. Primjerice, kad problematiziraju posebnosti hrvatskoga tranzicijskog procesa, Tomić-Koludrović i Petrić analizu zasnivaju na brojnim uporištima poput gospodarskog stanja, radne etike, zaposlenosti i nezaposlenosti, raširenosti individualističkih nasuprot kolektivističkih vrijednosti, promjena u kulturi i religijskih orijentacija (Tomić-Koludrović i Petrić, 2007). Detektirajući različite pravce u proučavanjima tranzicijskih procesa u radovima hrvatskih i inozemnih znanstvenika, Žažar naglašava da »tranzicijska analitika« u jednom širem smislu riječi obuhvaća analizu promjena u političkom sustavu (demokratizacija), analizu promjena u ekonomskom sustavu (prijelaz od planskog i centraliziranog prema tržišnom gospodarstvu), analizu promjena sociokulturnih čimbenika kao i obuhvatnu promjenu društvenih struktura (Žažar, 2015). Prema tome, tranzicijskoj problematici bivših socijalističkih društava, pa tako i hrvatskoga, može se pristupiti s različitih analitičkih polazišta i iz perspektive različitih teorijskih paradigmi.¹ Sukladno konceptualnim specifičnostima odabranih polazišta i paradigmi ovisi i izbor eksplanacijskih varijabli kojima se u analizi tranzicijskih procesa pridaje pozornost. Tako pojedini pristupi, primjerice institucionalizam ili teorije ovisnosti o prijašnjem putu, kao značajne eksplanacijske faktore

¹ Žažar navodi da je dijapazon orijentacija usmjerenih na proučavanje tranzicije u prvom desetljeću 21. stoljeća vrlo širok te citira Kollmorgena (2013: 90) koji uočava proliferaciju čiji je rezultat čak devet različitih teorijskih pristupa: a) postkomunistički pristup; b) pristup upravljanja; c) historijski institucionalizam, teorije zavisnosti o prijašnjem putu, disciplinirani kontekstualizam; d) pristup društvenog mehanizma; e) interpretativno usmjeren pristup u tradiciji teorija djelovanja, kulturne teorije ili mrežne analize; f) postkolonijalizam, etnografija, socijalna antropologija; g) diskurzivna analiza; h) pristupi egzogene demokratizacije i transformacije; i) hibridni teorijski pristupi (Žažar, 2015: 189).

u analizi tranzicijskih fenomena apostrofiraju sociokulturne čimbenike – neformalne društvene norme, to jest neformalna kulturna ograničenja (v. Vehovec, 2002 i Pejovich, 2003a, 2003b). Neformalne društvene norme, ili kako ih Douglass North naziva – neformalne društvene institucije,² ona su vrsta ograničenja ljudskog ponašanja koja se, kako on ističe, »mogu postulirati kao proširenja, razrada i kvalifikacija pravila i koja imaju izrazitu sposobnost opstanka budući da su postala sastavni dio uobičajenog ponašanja [...], a njihova ključna uloga se sastoji u tome da modificiraju, upotpunjuju i proširuju formalna pravila« (North, 2003 [1990]: 114, 120). Slično tvrdi i Pejovich kad navodi da neformalne institucije utjelovljuju akumuliranu mudrost prošlosti i postojeći set vrijednosti te se prenose s generacije na generaciju kroz različite transmisijske mehanizme kao što su imitacija, oralna tradicija i učenje (Pejovich, 1999: 166). Neformalne društvene institucije uglavnom se problematiziraju kao jedan od čimbenika s vjerojatnim utjecajem na smjer društvenih promjena, to jest kao faktor koji može biti konvergentan ili divergentan u odnosu na tranzicijom uspostavljeni formalni institucionalni okvir i kao takav poticaj ili prepreka društvenim promjenama (Chavance, 2008; Zweynert i Goldschmit, 2005; Pejovich, 2003a; Nee, 1998). Budući da se tranzicijski procesi bivših socijalističkih zemalja mogu opisati i sintagmom institucionalne transplantacije, »stupanj reakcije« neformalnih institucija ovisi o njihovoj kompatibilnosti s uvezenim formalnim institucijama (Zweynert i Goldschmidt, 2005: 2). To podrazumijeva da je u slučaju kompatibilnosti između neformalnih i formalnih institucija izgledno očekivati ishode društvenih promjena koji će konvergirati prema ciljanom modelu. U suprotnom, ishodi će biti suboptimalni, to jest divergentni u odnosu na željeni model.

Spomenuti pristupi, a koji naglašavaju važnost suodnosa formalnih i neformalnih društvenih normi u procesima društvenih promjena, ujedno postuliraju i mogućnost da se analizi normativne kompatibilnosti ili nekompatibilnosti pristupi iz rakursa kulturne inercije. Upravo je kulturna inercija osnovna

² North razlikuje organizacije od institucija. Organizacije određuje kao pojavne oblike s jasno definiranim ciljem, koje su stvorene kako bi se maksimiziralo bogatstvo, dohodak ili postigli neki drugi ciljevi u skladu s mogućnostima koje nudi institucionalna struktura društva (North, 2003 [1990]: 101). Institucije su pravila ponašanja u određenom društvu ili, formalnije rečeno, ograničenja koja je čovjek iznašao kako bi oblikovao ljudske interakcije (North, 2003 [1990]: 13). Termin *neformalne društvene institucije* u ovom radu rabit ćemo kao istoznačnicu za *neformalne društvene norme*, a termin *formalne društvene institucije* kao istoznačnicu za *formalne društvene norme*.

tema ovog rada. Njime želimo predstaviti nekoliko relevantnih teorijskih pristupa koji čine mogućim pokušaj da se egalitarni sindrom (ES) razumije kao specifična kulturno inertna neformalna društvena norma.³ Naime, podaci prikupljeni empirijskim istraživanjima koji ES opisuju kao koherentan peterodimenzionalan vrijednosni konstrukt (Štulhofer i Burić, 2015; Burić i Štulhofer, 2016; Vuković, Štulhofer i Burić, 2017) pružaju priliku da se ES razmatra upravo onako kako je o njemu u svojim radovima pisao i Županov, to jest da se promišlja kao »fenomen dugog trajanja«, kao inertna neformalna norma koja ne odumire nestankom društvenih uvjeta koji generiraju njezin nastanak. Zbog takve mogućnosti tumačenja prirode ES-a smatramo potrebnim da se on kontekstualizira u jednu širu sociološku, socioekonomsku i kulturnoantropološku tradiciju konceptualizacije kulturne inercije. Dakle, iz perspektive nekoliko relevantnih teorija kulturne inercije pokušat ćemo pokazati na koji način je, posredstvom njihovih najznačajnijih teorijskih propozicija, moguće objasniti empirijske podatke prikupljene u istraživanju provedenom na reprezentativnom nacionalnom uzorku, a koji upućuju na vjerojatnost perzistencije ES-a i u postsocijalističkim društvenim okolnostima.

Teorije o prijednom putu i reprodukcija egalitarnog sindroma kao neformalne društvene norme

U cjelinama koje slijede predočit ćemo moguća teorijska objašnjenja kulturne inertnosti ES-a koja izlaze izvan teorijskih okvira kojima se u svojim radovima koristio Županov. Kulturnu inerciju definiramo kao perzistenciju neformalnih društvenih institucija u okolnostima koje su s obzirom na prevladavajuće ekonomske, političke i kulturne uvjete suštinski različite od okolnosti u kojima one nastaju.⁴ Prvi korak u pokušaju da se

³ Egalitarni sindrom Županov ugrubo definira kao »normativno-vrijednosni kompleks«, kao niz perspektiva, etičkih zasada, društvenih normi i kolektivnih stavova (Županov, 1970). U širem sociološkom kontekstu uobičajeno je da se za spomenute pojmove, kao i za ideologije, uvjerenja i ideje koristi pojam neformalne društvene norme. Također treba napomenuti da iako je ES izvorno definiran kao skup ili kompleks neformalnih društvenih normi, u ovom se radu on imenuje i u jednini – kao neformalna društvena norma. Naime, empirijskim istraživanjem (Štulhofer i Burić, 2015) egalitarni sindrom detektiran je kao latentna dimenzija višeg reda koja, jednostavno govoreći, objašnjava povezanost između pet vrijednosnih komponenti (to jest pet neformalnih normi niže razine) definiranih sukladno Županovljevoj teoriji. Stoga smatramo opravdanim da se egalitarni sindrom opisuje terminom *neformalna društvena norma*.

⁴ U okviru sociologije i antropologije postoji veći broj određenja pojma kulture. Primjerice, Rječnik sociologije navodi šest mogućih način tematiziranja tog pojma: kultura kao opreka biološkome, kultura kao opreka prirodi, kultura kao opreka strukturi, kultura kao opreka

empirijski podaci koji impliciraju kulturnu inertnost ES-a teorijski elaboriraju poduzimamo polazeći s konceptualnih pozicija kulturne inercije fundiranih u okviru teorija ovisnosti o prijednom putu (TOPP). Time namjeravamo otvoriti prostor za teorijsku legitimaciju dvaju najvažnijih empirijskih nalaza istraživanja provedenih tijekom 2015. i 2016. godine. Prvo, riječ je o indikaciji egzistencije ES-a i u trenutačnim društveno-ekonomskim okolnostima. (Štulhofer i Burić, 2015; Burić i Štulhofer, 2016). Drugo, riječ je o tome da rezultati provedenih empirijskih istraživanja pokazuju na postojanje faktora koji djeluju kao osigurači njegove perzistencije i u postsocijalističkom društveno-ekonomskom okruženju (Vuković, Štulhofer i Burić, 2017).

James Mahoney (2000) ističe da se TOPP referira na dvije vrste povijesnih zbivanja – na ona koja obilježavaju *samopojačavajuće sekvence* (engl. *self-reinforcing sequences*) te na ona koja obilježavaju *reaktivne sekvence* (engl. *reactive sequences*). Prema našem mišljenju, obje te inačice TOPP-a nude solidan temelj za objašnjenje procesa kulturne inercije te shodno tomu i podlogu za teorijsku elaboraciju teze o ES-u kao kulturno inertnoj neformalnoj normi.

U slučaju inercije koja se odvija logikom *samopojačavajućih sekvenci* inercija se može tumačiti kao posljedica suodnosa između inicijalnih uvjeta koji utječu na specifičnosti nekog zbivanja i okolnosti koje slijede (Mahoney, 2000).⁵ Primjerice, učinak inicijalnih uvjeta koji potiču specifičnosti nekih institucija ili organizacija može se pojačati i uslijed

materijalnom, kultura kao način življenja te kultura u smislu popularne i visoke kulture (Čačić-Kumpes i Kumpes, 2008). Predočeno određenje kulturne inercije korespondira s razumijevanjem kulture kao sustava internaliziranih formalnih i neformalnih društvenih normi, a koje, shodno koncepciji Ann Swidler, pojedincima mogu poslužiti kao instrumenti ili alati u poduzimanju društvenog djelovanja, to jest kao sredstva kojima se koriste kako bi se lakše snalazili u svakodnevnim društvenim situacijama (Swidler, 1986). S obzirom na funkciju kulture u procesu društvenih promjena, u ovom radu kulturi pristupamo na način koji je blizak njezinu tretiranju unutar institucionalističke paradigme. Držimo je faktorom koji može, bilo pozitivno, bilo negativno, utjecati na smjer društvenih promjena. Primjerice, u slučaju sukladnosti između postojećih sociokulturnih okolnosti (npr., prevladavajućeg sustava internaliziranih neformalnih normi) i promijenjenoga formalnog institucionalnog okvira, sociokulturni faktori imat će poticajan učinak na ishod društvene promjene. U suprotnom, predstavljat će barijeru društvenim promjenama.

⁵ Primjerice, prema Acemoglu i Robinsonu epidemija kuge u Europi 1347. i ekspanzija prekomorske trgovine nakon 1600. bile su ključne prekretnice za razvoj Europe. Riječ je o zbivanjima koja su u interakciji s različitim prvotnim razvojnim uvjetima pridonijele različitoj razvojnoj dinamici europskih država (Acemoglu i Robinson, 2017 [2012]).

pojave nekih novih okolnosti. Stoga neki institucionalni ili organizacijski obrazac, jednom usvojen i prihvaćen, zbog utjecaja novih okolnosti može postati sve teže zamjenjiv ili transformiran nekim novim obrascima, čak ako su oni i učinkovitiji. Mahoney navodi da institucije ovisne o putu perzistiraju i u odsustvu sila odgovornih za njihov nastanak (Mahoney, 2000:515).

U slučaju reprodukcije neformalnih društvenih normi, taj bi obrazac inercije podrazumijevao sljedeće: Reprodukcijska određena norme u društvenim okolnostima inherentno drukčijim od onih unutar kojih se norma inicijalno usvaja, pretpostavlja da u njima djeluju faktori koji potiču rast prinosa od ponašanja usklađenog s normom te tako »zaključavaju« perzistenciju norme. Ako bismo jednu od glavnih misli Županovljeve teorije o ES-u, onu prema kojoj se ES kao neformalna institucija »prenosi« iz predmodernog u socijalistički društveni kontekst, pokušali objasniti iz perspektive *rastućih prinosa*, tada bismo se mogli koristiti sljedećom argumentacijom. Prilika da se vrijednosti ES-a iskoriste kao jedan od alata potrebnih za ideološko legitimiranje socijalističkog sustava pojavljuje se kao ključna prekretnica koja osigurava njihovu daljnju opstojnost. To znači da naknadna sekvenca povijesnog razvoja »sidri« ES tako da ga koristi kao sredstvo formiranja neformalne koalicije između nižih slojeva i političkog vodstva. Uspostava tog suodnosa djeluje kao »pojačalo« na prinose koji proizlaze iz ponašanja sukladnog s normama ES-a i nakon uspostave socijalizma kao svojevrsnoga modernizacijskog iskoraka. Time su nakon političke promjene i uspostave novoga društveno-političkog sustava prinosi koji proizlaze iz ponašanja vođenog vrijednostima ES-a povećani i za političku elitu (legitimacija sustava) i za niže društvene slojeve (ponašanje sukladno normi funkcionalna je egzistencijalna strategija). Jednostavno rečeno, »velika koalicija« između radništva i Partije u društvenim okolnostima suštinski različitim od onih unutar kojih se norma inicijalno razvija »zaključava« opstojnost ES-a.

I druga inačica TOPP-a, ona koja tematizira logiku povijesnih zbivanja obilježenu reaktivnim sekvencama – temporalno rangiranim i uzročno povezanim događajima – pruža podlogu za moguću interpretaciju kulturne inercije ES-a. U slučaju te logike povijesnog zbivanja svaki događaj je i reakcija na prethodne događaje kao i uzrok predstojećih događaja. Pritom su rani događaji u lancu zbivanja posebice važni za finalni ishod, jer se mala promjena u jednom od njih može akumulirati kroz vrijeme te rezultirati značajno različitim ishodom od očekivanoga. Dakle, dok u slučaju samo-

pojačavajućih sekvenci kasniji događaji *pojačavaju* utjecaj inicijalnog događaja, u okviru lanaca događaja koji su obilježeni reaktivnim sekvencama kasniji događaji *mijenjaju*, to jest *transformiraju* utjecaje ranijih događaja (Mahoney, 2000). U tom slučaju kontingentni događaj može biti i točka presijecanja dvaju ili više lanaca različitih zbivanja. Ta točka presijecanja, koju prema Mahoneyju, historijski sociolozi nazivaju *konjunkturuom* ili *temporalnim križanjem*, zatim stvara novu logiku zbivanja.

Ta teorijska perspektiva dopušta postavljanje hipoteze da je perzistencija ES-a tijekom socijalizma upravo posljedica temporalnog križanja dvaju lanaca događaja. Prvi lanac čini »život« same norme, odnosno usidrenosti ES-a u populaciji u vrijeme uspostave socijalističkog sustava. Dakle, pretpostavka je da je ES u tom trenutku još uvijek »živ«, to jest u populaciji raširen vrijednosni sustav. Drugi lanac zbivanja predstavlja proces uspostave novoga društveno-političkog sustava i inauguriranja nove ideologije. Dodirom tih dvaju lanaca zbivanja transformira se bazična funkcionalnost ES-a. Njegova funkcionalnost karakteristična za vrijeme predmodernih društava (ponašanje u skladu s normom je funkcionalno u kontekstu izrazite materijalne deprivacije) mijenja se novom funkcionalnošću: ES je funkcionalan zbog potrebe održanje socijalnog mira i legitimacije sustava s jedne strane i osiguranje minimalnoga željenog životnog standarda s druge strane. Prema tome, uspostavljanje vlasti od strane Komunističke partije Jugoslavije možemo smatrati »točkom preokreta« koja djeluje kao mehanizam koji transformira funkcionalnost ES-a. Čitajući Županova kroz leće TOPP-a možemo konstatirati da je i njegovo rezoniranje o transmisiji ES-a na tragu logike povijesnog zbivanja koju apostrofira model reaktivnih sekvenci: »Društvena i institucionalna matrica (jugoslavenskog društva, op. a.) ne predstavlja izravan transfer iz tradicionalnog društva (na primjer, putem migracija selo – grad) već je ona prerađena i racionalizirana socijalističkim idejama i etatičkim konceptima« (Županov, 1983: 22).

Bez obzira na glavnu razliku između tih dvaju teorijskih tumačenja kulturne inertnosti ES-a za vrijeme socijalizma, bez obzira i na to je li plauzibilnije tumačenje prema kojem socijalizam pojačava prinose koji proizlaze iz ponašanja usklađenog s vrijednostima ES-a ili transformira funkcionalnost ES-a, ključni teorijski doprinos obaju inačica TOPP-a u pokušaju razumijevanja ES-a kao inertnoga kulturnog fenomena pronalazimo u razlikovanju čimbenika odgovornih za genezu od onih odgovornih za re-

produkciju institucija.⁶ Smatramo da upravo ta teorijska propozicija TOPP-a značajno podržava mogućnost da se ES razumije kao neformalna norma koja perzistira i u postsocijalističkim okolnostima. Ona podrazumijeva da u slučaju ES-a kao kulturno inertnoga neformalnog normativnog sustava treba razlikovati faktore njegova nastanka, a koji su povezani s materijalnim i kulturnim uvjetima života u predmodernim, »seljačkim«, društvima od onih koji ga nakon toga reproduciraju. O faktorima nastanka ES-a Županov je pisao na više mjesta, a njihovu najplastičniju predodžbu možemo pronaći u opisu seljačke kulture Dunje Rihtman-Auguštin: »statičan mentalitet u proizvodnji, poljoprivreda kao način rada, slaba orijentiranost na tržište i vanjski svijet, zatvorenost u malu zajednicu, prevaga 'socijalnog' nad 'radnim prostorom'« (Rihtman-Auguštin, 1970: 39). Podaci prikupljeni u istraživanju Vukovića, Štulhofera i Burića (2017) jednim dijelom također inkliniraju potvrdi teze o predmodernom ishodištu ES-a. Naime, iako se to ne može smatrati potpunim dokazom, statistički značajna povezanost između relativne veličine poljoprivrednog stanovništva iz 1970. na područjima današnjih županija i županijske razine ES-a iz 2016., ide u smjeru moguće afirmacije pretpostavke o materijalnim i kulturnim odrednicama predmodernih društava kao faktorima nastanka ES-a.

Što se tiče reprodukcije ES-a za vrijeme socijalizma, kao što smo spomenuli, tu relevantnom držimo Županovljevu tezu o »socijalističkim idejama« i »etatiističkim konceptima« kao reprodukcijским faktorima. S druge strane, mišljenja smo da rezultati istraživanja Vukovića, Štulhofera i Burića (2017) također predstavljaju i okvir unutar kojeg je razborito potražiti faktore reprodukcije te neformalne norme i u vremenu postsocijalizma. Rezultati tog istraživanja podržavaju smjer interpretacije prema kojoj bi tranzicijski troškovi bili odgovorni za perzistenciju ES-a nakon socijalizma. Naime, iako niti jedan od analiziranih tranzicijskih troškova⁷ pojedinačno nije utvrđen kao statistički značajan prediktor ES-a, prikupljeni podaci upućuju na to da tranzicijski troškovi ukupno povećavaju protumačeni dio

⁶ Mahoney napominje da historijski sociolozi, prilikom analize institucija iz perspektive TOPP-a, tu postavku preuzimaju iz Stinchcombeova modela historijskog objašnjenja koji barata dvjema formama historijske kauzalnosti. Prva se odnosi na specifične okolnosti koje uzrokuju nastanak institucije. Druga je forma opći proces po kojem se sami historijski procesi (to jest institucionalni obrasci) reproduciraju (Mahoney, 2000: 512).

⁷ Analizirana je povezanost ES-a sa sljedećim tranzicijskim i ratnim troškovima: razlika u udjelu nezaposlenih u razdoblju 1997.–1988, razlika u ukupnim dohocima u razdoblju 1997.–1986. i broj ratnih invalida na 1 000 stanovnika.

njegove varijance za dodatnih 16%. Taj podatak ide u prilog spomenutoj pretpostavci o tome da su i društveni troškovi tranzicije devedesetih godina 20. stoljeća, ponajprije rast nezaposlenosti, pridonijeli današnjoj razini ES-a, to jest da ih se može tumačiti kao faktore reprodukcije ES-a.

Bez razumijevanja distinkcije između generativnih i reproduktivnih faktora povijesnog razvoja, ta bi posljednja konstatacija mogla djelovati kontradiktorno u odnosu na tezu o kulturnoj inerciji. Naime, upravo spomenuta distinkcija kao jedan od teorijskih postulata TOPP-a dopušta kompatibilnost dviju naizgled nepomirljivih perspektiva – perspektive o »dugotrajnosti« ES-a i perspektive o učinku tranzicijskih troškova. Ona predstavlja relevantnu teorijsku podlogu za utemeljenje teze o ES-u kao sustavu normi koji nastaje kao izdanak materijalnih i kulturnih uvjeta predmodernih društva te koji opstaje i nakon njihova nestanka. Kao što empirijski podaci sugeriraju, mogući čimbenici njezine opstojnosti u postsocijalizmu jesu tranzicijski troškovi. Izgledno je da oni na perzistenciju ES-a djeluju kao mehanizam povratne sprege, kao faktor koji, rečeno riječima TOPP-a, djeluje kao »pojačavajuća sekvenca«. Bez djelovanja tranzicijskih troškova ili nekih drugih tranzicijskih epifenomena, ES vjerojatno ne bi bio ni kulturno inertan fenomen. Ili, kao što smo konstatirali: »Premda pretvorba i privatizacija nisu stvorile ES, njihove su posljedice ostavile traga na njegovoj dinamici« (Vuković, Štulhofer i Burić, 2017: 218). Prema tome, možemo ustvrditi da konstelacija podataka prikupljenih u empirijskom istraživanju Vukovića, Štulhofera i Burića ide u prilog teorijskoj propoziciji TOPP-a o potrebi razlikovanja generativnih od reproduktivnih razvojnih faktora, ali i da podupire osnovnu liniju Županovljeva teoretiziranja.

Institucionalizam i teorija kulturne evolucije Roberta Boyda i Petera J. Richersona kao podloga za razumijevanje inertnosti egalitarnog sindroma

Teorijske propozicije korisne za razmatranje ES-a kao potencijalno inertne neformalne norme pronalazimo i u okviru institucionalističke tradicije kao i u teoriji kulturne inercije Roberta Boyda i Petera J. Richersona.

Institucionalizam fenomenu kulturne inercije pristupa polazeći od već spomenutog suodnosa (komplementarnosti) neformalnih i formalnih normi u situaciji društvenih promjena te od problematike visine troškova generiranih tim suodnosom. U toj teorijskoj tradiciji neformalne norme, to jest neformalne institucije, razmatraju se kao kulturna ograničenja koja su pri-

likom promjena formalnih normi u interakciji s njima, a priroda interakcije modelira reakcije pojedinaca na promjene formalnih normi (Winiecki, 1998) te utječe na visinu transakcijskih troškova u društvu (North, 2003 [1990]; Pejovich, 2003a). Primjerice, Pejovich ističe da kad su promjene formalnih pravila u skladu s prevladavajućim neformalnim pravilima, poticaji koji se stvaraju snižavaju transakcijske troškove i tako oslobađaju resurse za proizvodnju vrijednosti u društvu. Kad su nova formalna pravila u sukobu s prevladavajućim neformalnim pravilima, poticaji koji tada nastaju povećavaju transakcijske troškove i smanjuju proizvodnju vrijednosti u zajednici (Pejovich, 2003a: 238).⁸ Na tom tragu rezonira i Nee (1998) razlikujući tri vrste neformalnih normi s obzirom na karakter njihova suodnosa s formalnim normama: *kongruentne, razdvojene i opozicijske neformalne norme*. Kongruentne neformalne norme blisko su povezane s formalnim, postoji povratna sprema u pogledu njihova međudjelovanja te su stoga one poticajne za ekonomski razvoj, dok opozicijske norme potiču izravno suprotstavljajući formalnim pravilima. Douglass North fenomen kulturne inercije također promišlja iz perspektive transakcijskih troškova. Konstatira da su jeftinije neformalne norme, ideje, ideologije i uvjerenja važnija za pojedinca, to jest da više utječu na njihove izbore (North, 2003 [1990]). Zbog toga se i kulturna inercija može tumačiti kao posljedica nevoljkosti odricanja od jeftinih društvenih normi – onih koje promoviraju ponašanje koje rezultira niskim troškovima za pojedinca. Ujedno to znači da se kao posljedica kulturne inercije pojavljuje i »inercija izbora«, jer ako se institucije ne mijenjaju, ne mijenja se niti dijapazon mogućih izbora ponašanja.⁹ North navodi da neformalne institucije potječu iz »društveno prenesenih informacija«, a dio su nasljeđa koje se naziva kulturom (North, 2003 [1990]: 56).

⁸ Pejovich ističe da interakcija formalnih i neformalnih društvenih institucija može biti višestruka: 1) formalne institucije potiskuju, ali ne mijenjaju neformalne institucije; 2) formalne institucije u izravnom su konfliktu s neformalnim institucijama; 3) formalne su institucije ili ignorirane ili ostaju neutralnima; 4) formalne i neformalne institucije surađuju (Pejovich, 1999: 170–171).

⁹ Budući da se neformalne institucije mijenjaju mnogo sporije od formalnih te kako mogu utjecati na dinamiku društvenog razvoja, North ih smatra važnim čimbenikom društvenih promjena: »Da su neformalna ograničenja važna sama po sebi, vidi se po tomu što ista formalna pravila koja se donose u različitim društvima rezultiraju različitim ishodima [...] Povijest (ili suvremena gospodarstva) jednostavno nije moguće razumjeti ne prepoznamo li središnju ulogu subjektivnih preferencija u kontekstu formalnih institucionalnih ograničenja, koja nam omogućuju da svoja uvjerenja izrazimo plativši nikakvu ili vrlo nisku cijenu. Ideje, organizirane ideologije, pa čak i vjerski fanatizam igraju značajnu ulogu u oblikovanju društva i gospodarstva« (North, 2003 [1990]: 55, 65).

Koncept kulturne inercije što ga nudi North blizak je osnovnim zasadama teorije kulturne evolucije Roberta Boyda i Petera J. Richersona.¹⁰ Oni kulturnoj inerciji prilaze upravo iz rakursa troškova koji nastaju pristanjem uz pojedine neformalne norme. Smatraju da se sve kulturne tvorbe, slično kao i genski materijal, prenose s jednog naraštaja na drugi. Prenosjenje se obavlja putem učenja i oponašanja (Boyd i Richerson, 2005), pri čemu se primarno oponašaju i uče uspješna ponašanja, odnosno ona za koje postoji evidencija o korisnosti za one koji ih primjenjuju. Rezultati učenja i oponašanja u novim se generacijama nadograđuju i tako vremenom dolazi do kumulativnih poboljšanja. No, Boyd i Richerson tumače da tradicionalne norme i vjerovanja opstaju kao korisni vodiči individualnih akcija kad reduciraju troškove koji nastaju uslijed potrage za informacijama te kad smanjuju mogućnost pogreške (Boyd i Richerson, 2005: 379). Nasuprot tomu, tradicionalne norme i vjerovanja napuštaju se kad se kao smjerokazi za koncipiranje individualnih akcija pronađu jeftinija i učinkovitija rješenja. Empirijski povijesni primjer te situacije oni pronalaze u procesu industrijalizacije zemalja zapadnoga civilizacijskog kruga. Ljudi koji su bili skloniji oslanjati se na vlastito iskustvo, a manje na tradicionalna vjerovanja, stjecali su nove vještine koje su dovodile do bogatstva kao i drugih vrsta vidljivog uspjeha. Mogućnost da se oponaša djelovanje »uspješnih« (to jest, da se uči po modelu koji su oni predstavljali) smanjilo je potrebu oslanjanja na tradicionalne obrasce ponašanja (Boyd i Richerson, 2005: 392).¹¹

Polazeći s predočenih teorijskih pozicija dopustivo je postaviti hipotezu da je neefikasnost u funkcioniranju tranzicijom uspostavljenih društvenih organizacija djelovala kao dodatni reprodukcijски zamašnjak perzistencije ES-a. Naime, kako je jedna od funkcija organizacija i to da mijenjaju institucije (North, 2003 [1990]: 19) i tako stvaraju nove prilike u društvu, jedan od zahtjeva koji je tranzicijom postavljen pred nove društvene organizacije predočava metafora ventila. Nove društvene organizacije trebaju osigurati društvenu protočnost novih formalnih i neformalnih institucija; trebaju stvarati društveni krajolik satkan od mreže novih formalnih i neformalnih normi, stvarati prilike za nove oblike djelovanja, omogućavati efikasnost novih oblika ponaša-

¹⁰ Prilikom raspravljanja o fenomenu kulturne inercije, North se referira na teorijski koncept te dvojice autora (v. North, 2003 [1990]).

¹¹ Ta konstatacija opisuje značajnu postavku teorije Boyda i Richersona: svaka osoba promatra ponašanje brojnih iskusnih modela uzorkovanih iz veće populacije, zaključuje o uvjerenju koje je dovelo do promatranog ponašanja, a zatim usvaja prosjek tih uvjerenja kao vlastito početno uvjerenje (Boyd i Richerson, 2005: 393).

nja, promovirati isplativost novih neformalnih normi i istodobno neutralizirati utjecaj starih neformalnih normi. S te točke gledišta, učinkovitost hrvatskoga tranzicijskog procesa vrlo je upitna. Stoga se i pretpostavka o neefikasnosti tranzicijom uspostavljenih društvenih organizacija kao mogućem reproduktivskom zamašnjaku perzistencije ES-a temelji na stajalištu da su novouspostavljene formalne organizacije trebale biti učinkovitije u stvaranju i oživotvorenju novih formalnih, ali i neformalnih institucija. Pritom su one posebice trebale biti uspješnije u produkciji, usađivanju i promociji novih, nepristranih i racionalnih formalnih pravila. Većom uspješnošću tog procesa stvorile bi se nove prilike za mobilizaciju sposobnosti i talenata potrebnih za proliferaciju onih vrsta djelovanja koja bi pospješila daljnji društveni razvoj sukladan propozicijama nove društveno-ekonomske paradigme. To bi vjerojatno poticajno djelovalo i na prihvaćanje novih neformalnih normi kao i na nastanak većeg broja novih uspješnih modela ponašanja pogodnih za imitaciju. Organizacije pravosudnog sustava, zakonodavne i izvršne vlasti, obrazovne institucije, političke stranke, sindikati i profesionalne udruge samo su neke od organizacija koje su »zakazale« u proizvodnji i implementaciji učinkovitog sustava formalnih normi, sustava koji stvarno, a ne samo deklarativno, stvara prilike za nove vrste djelovanja i tako neutralizira i privlačnost starih, ili kako ih Nee (1998) naziva, opozicijskih kulturnih ograničenja.¹² Posljedica je tog neuspjeha i manja spremnost na prihvaćanje novih neformalnih normi, normi koje bi u drukčijem institucionalnom okruženju predstavljale vrijednosnu impregnaciju novih i efikasnih formi djelovanja pogodnih za oponašanje, no koje su u postojećem, institucionalno nedorečenom, okruženju vjerojatno procijenjene kao nefunkcionalne.¹³

¹² Primjerice, prema indeksu percepcije korupcije Hrvatska je pozicionirana kao jedna od korumpiranijih država Europske unije (Transparency International Hrvatska, 2016). Vjerojatno je problem korupcije jedan od najstagnantnijih problema hrvatskog društva. Također, povjerenje hrvatske javnosti u temeljne društvene organizacije uglavnom je vrlo nisko (usp. Sekulić i Šporer, 2010).

¹³ Podaci iz različitih istraživačkih studija naglašavaju da Hrvatsku obilježava niska razina poduzetničke kulture i spremnosti na preuzimanje rizika. Npr., prema istraživanju Global Entrepreneurship Monitora (Kelley, Singer i Herrington, 2016), Hrvatska je u odnosu na sve druge zemlje Europske unije najslabije pozicionirana po onim komponentama poduzetničkog sustava koji uključuje kulturne i društvene norme (Singer i dr., 2016). Također, pojedina istraživanja koja problematiziraju neke od komponenata nacionalne kulture iz perspektive Hofstedeova modela, u slučaju Hrvatske naglašavaju problem zastupljenosti pojedinih vrijednosti (npr., individualizam, hijerarhijska distanca, izbjegavanje nesigurnosti) koje se obično povezuju s nacionalnom konkurentnošću i razvojnom učinkovitošću (usp. Podrug, Filipović i Stančić, 2014; Šimić Banović i Podrug, 2016).

Sukladno navedenom, hipoteza o reprodukcijским faktorima ES-a apostrofira dvostruku neučinkovitost u organizacijsko-institucionalnoj tranziciji. Apostrofira neučinkovitost društvenih organizacija u proizvodnji i promicanju novih formalnih i neformalnih institucija te u potiskivanju starih neformalnih institucija. I posljedično, naglašava neučinkovitost tranzicijskog procesa u stvaranju prilika za nove modalitete društvenog djelovanja, što rezultira osiromašenom produkcijom novih vrijednosnih obrazaca pogodnih za oponašanje.

Slikovitije rečeno, u okolnostima u kojima aktivnosti postsocijalističkih društvenih organizacija obilježavaju pojave poput političkog klijentelizma, nepotizma, pogodovanja, korupcije, pravne nesigurnosti i problematične pravosudne učinkovitosti, u okruženju u kojem su novonastali društveno propulzivni modeli ponašanja etički suspekti,¹⁴ pristajanje uz vrijednosti ES-a u brojnim je slučajevima vjerojatno procijenjeno kao individualno isplativija životna strategija od pristajanja uz deklarativno promovirane vrijednosti kao što su vrijednosti tržišnog natjecanja, osobnog usavršavanja ili cjeloživotnog učenja. Shodno Northovoj tvrdnji da ljudi teže odustaju od jeftinih ideja, ideologija i uvjerenja (North, 2003 [1990]), mogli bismo pretpostaviti da su troškovi pristajanja uz vrijednosti ES-a za pripadnike određenih društvenih slojeva u opisanim okolnostima ostali znatno niži od troškova koje bi izazvala transformacija ponašanja prema obrascu drukčijih, ali malobrojnih uspješnih vrijednosnih modela. Odnosno, oni su niži od troškova koje bi u takvom suboptimalnom institucionalnom i organizacijskom okruženju generiralo ponašanje sukladno drukčijim neformalnim normama. Gledajući iz perspektive Ann Swidler (1986), nameće se konstatacija da je kulturni alat sačinjen od novih neformalnih normi u opisanim okolnostima bio znatno skuplji i neučinkovitiji od alata što su ga činile perzistirajuće propozicije ES-a.

Efekt zapinjača i Nisbettovo istraživanje južnjačkog ponosa: koristan dodatak u refleksiji o reprodukcijским faktorima društvenih normi

Svojevrstu ekstenziju Boydove i Richersonove koncepcije kulturne inercije, a koju smatramo primjerenom za produbljivanje refleksije o potencijal-

¹⁴ Primjerice, prema rezultatima istraživanja Global Entrepreneurship Monitora, Hrvatska se prema procjeni društvenog ugleda poduzetnika nalazi među lošije pozicioniranim zemljama: 42% anketiranih osoba smatra da poduzetnici imaju visok status u društvu, što Hrvatsku pozicionira na 54. mjesto među 60 zemalja koje su sudjelovale u tom istraživanju (Kelley, Singer i Herrington, 2016).

nim čimbenicima postsocijalističke reprodukcije ES, pronalazimo i u tzv. *efektu zapinjača* (eng. *ratchet effect*).¹⁵ Suština tog koncepta, propozicijski bliskog, ali disciplinarno različitog od Boydove i Richersonove teorije, manifestira se u ideji taloženja kulturnih tvorbi tijekom vremena kao i u tezi da su pojedini društveni procesi, jednom kad se pokrenu, ireverzibilni, to jest da se odvijaju po načelu »nema povratka na staro«. U domeni transmisije kulturnih tvorbi, koncept zapinjača u svojim radovima koristi razvojni psiholog Michael Tomasello (Tomasello, Kruger i Ratner, 1993; Tennie, Call i Tomasello, 2009). On ističe da kulturu obilježava sposobnost taloženja: akumulacije, nadogradnje i modifikacije kulturnih sadržaja tijekom vremena, što se odvija kroz društveno učenje i oponašanje. Prema Tomasellu, kulturne tvorbe prenose se kroz vrijeme mehanizmom zapinjača. Kulturne inovacije i modifikacije talože se na one postojeće, bez većeg rizika od »klizanja« unatrag (Tennie, Call i Tomasello, 2009).

Na posredan način, argumentacija svojstvena konceptu zapinjača prisutna je u interpretaciji kulturne inercije u poznatom istraživanju Nisbetta i suradnika o tzv. *južnjačkom ponosu* (Cohen i Nisbett, 1994; Nisbett i Cohen, 1996; Cohen i dr., 1996). Prema njihovim istraživanjima, stopa ubojstava počinjenih vatrenim oružjem među bijelcima na području južnih država SAD-a u odnosu na sjeverne države viša je samo u slučajevima ubojstava koja su posljedica sporova i nesuglasica, ali ne i u slučaju ubojstva počinjenih prilikom drugih kriminalnih aktivnosti (npr., krađa). Uzrok tome Nisbett i suradnici pronalaze u neformalnoj normi južnjačkog ponosa. Riječ je o komponenti specifične tradicionalne kulture starog juga SAD-a koja je još uvijek živa, a koja dopušta samozaštitu u slučaju uvrede ili napada. Uzrok takvog korištenja nasilja oni pronalaze u ranoj povijesti južnih država obilježenoj ekonomskim aktivnostima u kojima dominira poljoprivreda kao i život na slabo nastanjenijim graničnim područjima bez adekvatne sigurnosti i pravne zaštite (Cohen i Nisbett, 1994). Iako bi trebalo očekivati da je društvenim i civilizacijskim razvojem te promjenom društvenih uvjeta, »baza« za ponašanje usklađeno s ovom normom nestala, Nisbett i suradnici još uvijek pronalaze brojne empirijske evidencije o njezinoj perzistenciji. Tumače ih blisko ideji kulturne inercije koju apostrofira upravo koncept zapinjača.

¹⁵ U ekonomiji je efekt zapinjača poznat iz Duesenberryjeve teorije potrošnje, prema kojoj se pojedinci teško oslobađaju određenih potrošačkih navika nakon što ih steknu, to jest nakon što dohvate određeni potrošački standard. Stoga i različiti prihodovni šokovi imaju različite učinke na potrošnju. Primjerice, pojedine potrošačke navike stečene u okolnostima visokih prihoda ne napuštaju se razmjerno padu dohotka (Duesenberry, 1952).

»(I)deologije i obrasci ponašanja koji su bili usidreni u kulturi tijekom stoljeća nužno ne umiru preko noći. Vjerujemo da je to posebice točno s obzirom na način na koji se pojmovi ponosa vjerojatno prenose u kulturi, posredstvom zajedničkih normi i vrijednosti, posredstvom obrazaca ponašanja koji upućuju ljude na to kad treba nasilno odgovoriti i kad se trebate pripremiti za odgovor, kao i posredstvom ideja koje upućuju na određenje onoga što znači biti čovjek. [...] Budući da se te ideje o ponosu kolektivno podržavaju i održavaju kroz proces društvene interakcije, one mogu perzistirati i nakon što nestanu uvjeti koji potiču njihov nastanak« (Cohen i Nisbett, 1994: 566).

Možemo ustvrditi da Nisbett i suradnici ističu kako usprkos nestanku materijalnih uvjeta koji su je u jednom povijesnom trenutku učinili funkcionalnom, norma južnjačkog ponosa još uvijek perzistira budući da je nataložena na zupčanicima kulturno determiniranih »društvenih uloga, očekivanja i definicija muškosti« (Cohen i dr., 1996: 958).

Teorijski koncept zapinjača, kao i rezultati empirijskih istraživanja Nisbetta i suradnika, pružaju podlogu da se mogućnost perzistencije ES-a, kako u socijalizmu, tako i u postsocijalizmu, sagleda iz perspektive kulturnog taloženja. Na primjer, iako su uslijed modernizacijskih procesa nestali materijalni uvjeti koji su generirali normu, shodno predočenom teorijskom konceptu razlog njezine perzistencije u socijalizmu može se potražiti i u sposobnosti norme da čini metaforički zubac na koji se, kao što je to Županov isticao, zahvaća ideologija socijalističke uravnilovke. Moguće je pretpostaviti da i u postsocijalizmu ES djeluje kao takav metaforički zubac, to jest da na sebe zapije neke od društveno negativnih efekata tranzicijskog procesa, što daje dodatnu inerciju njegovoj reprodukciji.

Mišljenja smo da svi predočeni teorijski koncepti – institucionalizam, dvije teorijske inačice teorije ovisnosti o prijašnjem putu, Boydova i Richersonova teorija, efekt zapinjača i Nisbettove konstatacije o kulturnoj inerciji u slučaju južnjačkog ponosa – upućuju na opće principe kulturne inercije te kao takvi nude bazična uporišta za teorijsku legitimaciju empirijskih podataka koji navode na vjerojatnost inertnosti ES-a. Međutim, svaki društveni fenomen svojstven nekom vremenu i prostoru posjeduje neke specifičnosti koje opći teorijski koncepti nužno ne moraju objašnjavati. Zbog toga i kulturna inercija u pojedinim konkretnim povijesnim slučajevima, statističkim rječnikom rečeno, može biti saturirana visokom količinom specifičnosti. Uzrok tomu mogu biti povijesni uvjeti,

kulturno-civilizacijske posebnosti, regionalne različitosti ili socioekonomske okolnosti unutar kojih se norma oblikuje ili reproducira. Kako je u slučaju ES-a riječ o normi specifične forme koja, između ostalog, implicitno podrazumijeva i pozitivan odnos prema državnom paternalizmu i državnom intervencionizmu,¹⁶ držimo da je objašnjenju perzistencije ES-a moguće pristupiti i iz perspektive uzroka koji stoje u pozadini afirmativnog odnosa prema paternalističkoj ulozi države u društvenom životu. Drugim riječima, smatramo kako neke od reproduksijskih faktora ES-a nagovještavaju oni momenti postsocijalističkoga društvenog razvoja koji generiraju afirmativni odnos prema vrijednostima društvenog paternalizma. Shodno tomu, platformu za dodatna objašnjenja inertnosti ES-a moguće je potražiti i izvan predočenih teorija kulturne inercije. Primjerice, držimo da tzv. efekt tunela, teorijski koncept Alberta Hirschmana navodi na jedan od mogućih faktora perzistencije ES-a kao norme saturirane vrijednostima državnog paternalizma i intervencionizma. Riječ je o očekivanju od budućnosti, to jest očekivanju u pogledu vertikalne društvene pokretljivosti.

»Vertikalna nepokretljivost«: mogući faktor reprodukcije egalitarnog sindroma

Osnovnu ideju efekta tunela Albert Hirschman iznio je u članku iz 1973. godine u kojem objašnjava razlog početne tolerancije prema povećanju društvenih nejednakosti kod onih članova društva koji ne ostvaruju koristi od rasta društvenog bogatstva (Hirschman i Rothschild, 1973). Hirschman i Rothschild smatraju da su ljudi spremni tolerirati društveno zaostajanje ako se nadaju da će u budućnosti popraviti svoj društveni položaj. Oni taj tip tolerancije metaforički poistovjećuju sa situacijom prometnog čepa u tunelu s dvije istosmjerne trake. U trenutku kad se vozila u jednoj traci počinju kretati, vozači u drugoj traci postaju optimistični u pogledu izglednosti skorog početka prometovanja i u njihovoj traci iako oni još uvijek stoje. No, ako ta situacija potraje dulje, pojedini vozači postat će nezadovoljni te će

¹⁶ Pristajanje uz ES podrazumijeva pristajanje uz tvrdnje kao što su: »Trebalo bi jačati državno vlasništvo nad poduzećima«, »Prava uposlenika moguće je uspješno zaštititi samo ako je poduzeće u vlasništvu države«, »Odnos između najveće i najmanje plaće u Hrvatskoj ne bi trebao biti veći od 5 prema 1«, »Nedopustivo je da netko ima 10 puta veću plaću od prosječne«, »Država treba zakonski spriječiti da neki ljudi ili skupine budu uspješniji od drugih«, »Država bi trebala intervenirati kad god se neki pojedinci ili grupe bogate brže od drugih« (Štulhofer i Burić, 2015).

pokušati prijeći preko pune linije, to jest napraviti će prometni prekršaj kako bi se uključili u promet.

Sličan koncept predstavlja hipoteza o vjerojatnosti uzlazne pokretljivosti (*Prospect of Upward Mobility*; Bénabou i Ok, 2001). Ona apostrofira da očekivanje pojedinca da će društveno napredovati u društvima s izraženi-
jom ekonomskom nejednakosti može objasniti razloge zbog kojih građani ne podržavaju redistribucijske politike ili ne izražavaju veći pritisak prema redistribuciji društvenog bogatstva. Blisko tomu je i razmišljanje Thomasa Pikettyja, koji tvrdi da je iskustvo društvene pokretljivosti ključno za formiranje političkih stavova kao i da razlike u percepciji društvene pokretljivosti mogu generirati perzistentne razlike u distribucijskim obrascima između različitih zemalja (Piketty, 1995). Taj autor naglašava da građani s identičnim prihodima ali različitim društvenim podrijetlom imaju različit odnos prema politici redistribucije, kao i da različitim intenzitetom podržavaju svoje političke identitete.

Polazeći od pretpostavke da iskustvo vertikalne društvene pokretljivosti, kao i očekivanja u vezi društvene pokretljivosti u budućnosti, mogu poslužiti kao eksplanacijske varijable za političke i ekonomske stavove, pa tako i za stavove spram državnog paternalizma, Ravallion i Lokshin (2000) prezentiraju rezultate istraživanja inspiriranog Hirschmanovim konceptom. U istraživanju provedenom u Rusiji autori između ostalog pokazuju kako osobe koje očekuju pad životnog standarda, čak ako pripadaju i bogatijim društvenim stratimima, imaju pozitivnije stavove prema politici državne redistribucije. Povodeći se za Hirschmanovom metaforom prometnog čepa, rekli bismo da su spremniji na prelazak preko pune linije.

Spomenuti uvid dopušta pretpostavku i da očekivanje od društvenog napredovanja pojedinca može djelovati kao jedan od čimbenika perzistencije ES-a. Kako ES između ostalog saturiraju vrijednosti državnog paternalizma i sklonosti državnoj intervenciji, očekivanje u pogledu društvenog napredovanja u budućnosti trebalo bi, sukladno zaključcima istraživanja Ravalliona i Lokshina, u određenoj mjeri biti povezano s pristajanjem uz ES. Indikacije koje nagovještavaju realističnost te pretpostavke pružaju podaci prikupljeni u veljači 2017. posredstvom omnibusnog istraživanja agencije za istraživanje javnog mnijenja Ipsos iz Zagreba.¹⁷ U anketu je uvrštena skala

¹⁷ Istraživanje je bilo provedeno na nacionalnom uzorku Hrvatske veličine 1 000 ispitanika starijih od 18 godina, pri čemu je primijenjeno višestapno stratificirano uzorkovanje.

SEMA-5 (Rimac, Burić i Štulhofer, 2017)¹⁸ te pitanje o očekivanoj financijskoj situaciji u kućanstva za četiri do pet godina.¹⁹ Rezultati provedene deskriptivne statističke analize upućuju na to da osobe koje smatraju da će se za četiri do pet godina financijska situacija njihovog kućanstva znatno pogoršati imaju veću prosječnu vrijednost (4,36) na skali SEMA-5 od osoba koje smatraju da će financijska situacija u njihovom kućanstvu znatno popraviti (3,59).²⁰ Iako je samo riječ o vrlo gruboj indikaciji, koju koristimo isključivo kao sredstvo u postupku izgradnje hipoteze, kao i indikaciji koju je potrebno dodatno provjeriti sustavnijim istraživanjem i korištenjem sofisticiranijih statističkih metoda, držimo da predloženi podatak predstavlja inspirativnu podlogu za razmatranje problematike društvene pokretljivosti kao mogućeg faktora inertnosti ES-a.

Zašto smatramo da očekivanje u pogledu društvene pokretljivosti predstavlja inspirativno polazište u potrazi za mogućim mehanizmom postsocijalističke reprodukcije ES-a? Zato što ono u promišljanje o uzrocima inertnosti ES-a uvodi problematiku društvene stagnacije i neravnomyernosti društvenog prosperiteta. Naime, brojni društveni indikatori upućuju na to da rezultati pojedinih razvojnih iskoraka kojima je Hrvatska uza sve probleme svjedočila u razdoblju između 1990. i 2017. nisu ravnomjerno doticali sve društvene slojeve. Na to poprilično sugestivno upućuju fenomeni kao što su visoka koncentracija siromašnih osoba u određenim sociodemografskim skupinama (Šućur, 2006), povezanost između obrazovnih postignuća djece i obrazovanja njihovih roditelja (Matković 2010; Burušić, Babarović i Marković, 2010), što implicira slabu perspektivu društvene pokretljivosti djece nižega društvenog statusa, te značajne i stagnantne regionalne razlike u pogledu životnog standarda i niska jednakost šansi za dobivanje dobrog posla

¹⁸ Skala SEMA-5 je aditivna varijabla formirana odabirom po jedne čestice iz svake od pet latentnih dimenzija koje opisuje skala SEMA-15 (usp. Burić i Štulhofer, 2016). Izabrane su čestice koje obilježava najveća saturiranost pripadajućim faktorom. Riječ je o sljedećim česticama: »Promjene zastupaju oni koji se njima mogu okoristiti«; »Nedopustivo je da netko ima 10 puta veću plaću od prosječne«; »Država treba donijeti zakone koji će onemogućiti da nekim društvenim skupinama standard raste brže nego svima ostalima«; »Bilo bi pošteno kad bi nasljednici (sinovi i kćeri) bogatih platili porez na nasljedstvo u skladu s njegovom vrijednošću« te »Država ne smije dozvoliti da se privatnici bogate bez kontrole«.

¹⁹ Pitanje je glasilo: »Što očekujete, kako će se tijekom sljedeće 2 – 3 godine promijeniti financijska situacija u vašem kućanstvu. Ona će...1 – se znatno poboljšati, 2 – se malo poboljšati, 3 – ostati jednaka, 4 – se malo pogoršati, 5 – se znatno pogoršati«.

²⁰ Statistička značajnost razlika provjerena je t-testom ($t = 2,37$; $p = 0,024$). Raspon vrijednosti na skali bio je 1–5.

(Europska banka za obnovu i razvoj, 2017).²¹ Kad se tomu doda negativan utjecaj recesijskih razdoblja na društveni položaj pojedinih društvenih kategorija, posebice utjecaj ekonomske recesije iz razdoblja 2008. – 2013. na pojavu novih marginaliziranih kategorija kao što su dužnici u švicarskim francima ili ovršeni i »blokirani« građani, očito je da je za dio hrvatskih građana iskustvo društvene stagnacije, kao i iskustvo nemogućnosti društvenog napredovanja, snažan društveni sentiment.²²

Drugim riječima, u okolnostima u kojima veliki broj građana nije u mogućnosti pronaći otvorene kanale društvenog napredovanja, to jest u okolnostima u kojima zbog različitih društvenih devijacija građani nisu u mogućnosti iskoristiti prilike za mobilizaciju vlastitih talenata i znanja ili te prilike propadaju zbog institucionalno-organizacijskih aberacija, država vjerojatno predstavlja najsolidniju garanciju moguće društvene promocije. Tu garanciju čine brojna poduzeća u državnom vlasništvu, razgranat sustav organizacija lokalne, regionalne i nacionalne uprave, država koja kontrolira znatan dio ekonomskih aktivnosti, država kao siguran poslodavac, pouzdan skrbnik i kao takav siguran ulog za budućnost. Dakle, moguće je da u situaciji društvene stagnacije i zatvorenosti brojnih kanala društvene pokretljivosti pristajanje uz ES kao normu koja saturira državno-paternalističke vrijednosti mnogim građanima predstavlja svojevrsnu vrijednosnu legitimaciju jedinoga otvorenog kanala društvene promocije. To znači da »društvena zatvorenost«, iskustvo dugotrajne vertikalne nepokretljivosti te projekcija takve situacije i u budućnost vjerojatno djeluje kao jedan od potencijalnih čimbenika perzistencije ES-a. Hirschmanovim riječima mogli bismo kazati da pristajanje uz ES u okolnostima zatvorenosti onih kanala društvene pokretljivosti koji osiguravaju društveno napredovanje iskorištavanjem vlastitih sposobnosti i znanja korespondira s prelaskom preko pune linije. Vjerojatno je da pristajanje uz vrijednosti ES-a proizlazi iz potrebe da se osigura bilo kakav način prelaska iz one statične u kolonu koja se kreće.

²¹ Prema podacima Europske banke za obnovu i razvoj (2017), Hrvatska se nalazi u skupini tranzicijskih zemalja s vrlo niskom jednakošću šansi za dobivanje dobrog posla.

²² Prema istraživanju provedenom u sklopu prethodno spomenutoga omnibusnog istraživanja agencije Ipsos, 41% ispitanih procjenjuje da se u odnosu na situaciju od prije deset godina društveni položaj njihova kućanstva pogoršao, 37% ih procjenjuje da je njihov položaj isti kao i prije deset godina, a 22% da se popravio. Navedeni podaci proizlaze iz komparacije odgovora na dva pitanja: »Zamislite 10 stepenica, gdje se na prvoj, najdonjoj stepenici nalaze najsiromašniji ljudi, a na desetoj, najvišoj stepenici, najbogatiji ljudi. Na kojoj se stepenici danas nalazi Vaše kućanstvo?« i »Na kojoj se stepenici nalazilo vaše kućanstvo prije 10 godina?«.

Zaključak

Rezultati empirijskih istraživanja iz 2015. i 2016. (Štulhofer i Burić, 2015, Burić i Štulhofer, 2016) nagovještavaju da se i u postsocijalističkom društvenom kontekstu o ES-u može govoriti na način koji je vrlo blizak originalnom Županovljevu konceptu. Empirijske spoznaje o ES-u sugeriraju da je riječ o višedimenzionalnom vrijednosnom kompleksu, to jest da se radi o specifičnoj peterodimenzionalnoj neformalnoj društvenoj normi. Također, dodatni prikupljeni empirijski podaci (Vuković, Štulhofer i Burić, 2017) otvaraju mogućnost afirmacije teze o ES-u kao kulturno inertnom fenomenu. Naime, udio poljoprivrednog stanovništva iz 1970. u ukupnoj populaciji županija još uvijek značajno određuje županijske razine ES-a, što je na tragu originalne Županovljeve teze o ishodištu ES-a te navodi na vjerojatnost njegove perzistencije.

U ovom smo radu pokušali, posredstvom različitih teorijskih koncepta kulturne inercije, ponuditi nekoliko relevantnih perspektiva koje na tragu spomenutih empirijskih spoznaja dopuštaju da se ES razmatra kao potencijalno inertna neformalna norma. Kao najvažniju teorijsku propoziciju kulturne inercije, ključnu za razumijevanje moguće inertnosti ES-a, smatramo postavku teorije ovisnosti o prijednom putu o potrebi razlikovanja čimbenika koji generiraju nastanak neke neformalne norme od čimbenika koji ju reproduciraju kroz vrijeme, to jest koji »zaključavaju« njezinu opstojnost i u promijenjenim društvenim uvjetima. Prema našem mišljenju, razlikovanje generativnih od reproduktivnih faktora važno je stoga što se njime odbacuje perspektiva shodno kojoj se ES poistovjećuje s mentalitetom ili fiksiranom kulturnom devijacijom, ali i perspektiva prema kojoj je ES isključivo posljedica nedavnih razvojnih aberacija. Posljedično, ta teorijska propozicija pruža legitimitet pretpostavci prema kojoj je ES neformalna norma koja promiče vrijednosti koje su zbog različitih materijalnih, civilizacijsko-razvojnih i društvenih uvjeta funkcionalne u vremenu u kojem se profiliraju, no koja njihovim nestankom automatski ne odumire. Prema Županovljevoj teoriji, u socijalizmu je ES perzistirao zahvaljujući djelovanju velike koalicije između političke elite i nižih društvenih slojeva. U kontekstu promišljanja o mogućoj perzistenciji ES-a u vremenu postsocijalizma, kao najizglednije faktore njegove reprodukcije držimo empirijski detektirane tranzicijske troškove, koji se, primjerice, očituju u razlici udjela nezaposlenih u razdoblju 1988. – 1997. (usp. Vuković, Štulhofer i Burić, 2017). Smatramo vjerojatnijim da su tranzicijski troškovi djelovali

kao faktori reprodukcije ES-a, nego da su djelovali kao mehanizmi njegove geneze.

Budući da su tranzicijski troškovi širok pojam koji u empirijskom smislu obuhvaća veći broj fenomena od onih koji su testirani spomenutim empirijskim istraživanjem, mišljenja smo da je čimbenike reprodukcije ES-a opravdano potražiti i u nekim drugim obilježjima socioekonomskog razvoja hrvatskog društva na razmeđu 20. i 21. stoljeća, kao i u nekim drugim epifenomenima tranzicijskog procesa. Primjerice, gledajući iz perspektive institucionalizma, reprodukcijske faktore ES-a opravdano je potražiti u neučinkovitoj promjeni formalnih organizacija kao mehanizama koji su, stvarajući nove prilike i poticaje, trebali ujedno potiskivati utjecaj starih neformalnih normi. Teorija kulturne evolucije Boyda i Richersona promovira ideju prema kojoj mogućnost perzistencije ES-a proizlazi iz ograničene produkcije novih i jeftinijih vrijednosnih modela pogodnih za oponašanje. Gledajući iz perspektive kulturnog taloženja, tzv. efekta zapinjača, kulturna inertnost ES-a može se tumačiti i kao rezultat taloženja negativnih efekata tranzicijskog procesa. Hirschmanov koncept inspirira pretpostavku da je i pesimizam u pogledu izglednosti vertikalne društvene pokretljivosti jedan od faktora koji pridonosi vjerojatnosti perzistencije ES-a. Tu pretpostavku dodatno podupire činjenica niskog intenziteta vertikalne društvene pokretljivosti u Hrvatskoj, to jest činjenica zatvorenosti hrvatskog društva, na što sociolozi upozoravaju još od druge polovine osamdesetih godina 20. stoljeća (Lazić, 1987).

Dakako, time se ne isključuje vjerojatnost postojanja i drugih čimbenika koji su mogli pridonijeti tomu da ta neformalna norma s određenim intenzitetom živi i u okolnostima trenutne razine društvenog i ekonomskog razvoja hrvatskog društva. Upravo mogućnost da različiti čimbenici podržavaju život neformalnih normi i u okruženju različitom od onog u kojima one nastaju odbacuje opravdanost tumačenja ES-a kao neizlječive kulturne bolesti ili kao nesavladive mentalitetne ostavštine. Izglednije je da je perzistencija ES-a u formi u kojoj je empirijski detektiran u nedavnim empirijskim istraživanjima posljedica konkretnih zbivanja u društvenom razvoju Hrvatske, ali ujedno i stvar nasljeđa iz prošlosti. Upravo bismo zato parafrazirali jednu od temeljnih odrednica sociološkog promišljanja Norberta Eliasa prema kojoj je neposredna sadašnjost nekog društva samo jedan trenutak u cjelokupnom tijeku njegova razvoja. Svako društvo uokvireno je u historijsko vrijeme, svako društvo proizišlo je iz prethodnih društava. ES je vjerojatno jedna od brojnih poveznica hrvatske sadašnjosti s hrvatskom prošlošću.

LITERATURA

- Acemoglu, Daron i Robinson, James A. (2017 [2012]). *Zašto nacije propadaju: izvorišta moći, napretka i siromaštva*. Zagreb: Mate.
- Boyd, Robert i Richerson, Peter J. (2005). *The Origin and Evolutions of Cultures*. Oxford: Oxford Univeristy Press.
- Bénabou, Roland i Ok, Efe A. (2001). »Social Mobility and the Demand for Redistribution: The POUM Hypothesis«, *The Quarterly Journal of Economics*, 116 (2): 447–487. doi: 10.1162/00335530151144078
- Burić, Ivan i Štulhofer, Aleksandar (2016). »In search of the egalitarian syndrome: Cultural inertia in Croatia?«, *Financial Theory and Practice*, 40 (4): 361–382. doi: 10.3326/fintp.40.4.1c
- Burušić, Josip, Babarović, Toni i Marković, Nenad (2010). »Koliko daleko padaju jabuke od stabla? Odnos obrazovnih postignuća djece i obrazovne razine njihovih roditelja«, *Društvena istraživanja*, 19 (4–5): 709–730.
- Chavance, Bernard (2008). »Formal and informal institutional change: The experience of postsocialist transformation«, *The European Journal of Comparative Economics*, 5 (1): 57–71.
- Cohen, Dov i Nisbett, Richard E. (1994). »Self-Protection and the Culture of Honor: Explaining Southern Violence«, *Personality and Social Psychology Bulletin*, 20 (5): 551–567. doi: 10.1177/0146167294205012
- Cohen, Dov, Nisbett, Richard E., Bowdle, Brian F. i Schwarz, Norbert (1996). »Insult, aggression, and the southern culture of honor: An 'experimental ethnography'«, *Journal of Personality and Social Psychology*, 70 (5): 945–996.
- Čačić-Kumpes, Jadranka i Kumpes, Josip (ur.) (2008). *Rječnik sociologije (Nicholas Abercrombie, Stephen Hill, Bryan S. Turner)*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Duesenberry, James S. (1952). *Income, Saving, and the Theory of Consumer Behavior*. Cambridge: Harvard University Press.
- Europska banka za obnovu i razvoj (2017). *Transition Report 2016–17*. London: Europska banka za obnovu i razvoj. <http://www.ebrd.com/transition-report>.
- Hirschman, Albert O. i Rothschild, Michael (1973). »Changing Tolerance for Income Inequality in the Course of Economic Development with a Mathematical Appendix«, *Quarterly Journal of Economics*, 87 (4): 544–566. doi: 10.2307/1882024
- Kelley, Donna, Singer, Slavica i Herrington, Mike (2016). *GEM 2015/16 Global Report*. London: Global Entrepreneurship Monitor. <http://www.gemconsortium.org/report/49480>.
- Kollmorgen, Raj (2013). »Theories of Postcommunist Transformation. Approaches, Debates, and Problems of Theory Building in the Second Decade of Research«, *Studies of Transition States and Societies*, 5 (2): 88–105.
- Lalić, Dražen, Maldini, Pero i Andrijašević, Ivana (2011). »Otupjelo oruđe: neprijemljenost tranzicijskog koncepta za analizu konsolidaciju demokracije«, *Analitičko društvo*, 7 (1): 29–49.
- Lazić, Mladen (1987). *U susret zatvorenom društvu*. Zagreb: Naprijed.
- Mahoney, James (2000). »Path Dependence in Historical Sociology«, *Theory and Society*, 29 (4): 507–548. doi: 10.1023/A:1007113830879

- Matković, Teo (2010). »Obrazovanje roditelja, materijalni status i rano napuštanje školovanja u Hrvatskoj: Trendovi u proteklom desetljeću«, *Društvena istraživanja*, 19 (4–5): 643–667.
- Nee, Victor (1998). »Norms and Networks in Economic and Organizational Performance«, *American Economic Review*, 88 (2): 85–89.
- Nisbett, Richard E. i Cohen, Dov (1996). *Culture of honor: The psychology of violence in the South*. Colorado: Westview Press.
- North, Douglass C. (2003 [1990]). *Institucije, institucionalna promjena i ekonomska uspješnost*. Zagreb: Masmedia.
- Pejovich, Svetozar (1999). »The Effects of the Interaction of Formal and Informal Institutions on Social Stability and Economic Development«, *Journal of Markets & Morality*, 2 (2): 164–181.
- Pejovich, Svetozar (2003a). »Tranzicija, tranzicijski troškovi i kultura«, *Financijska teorija i praksa*, 27 (2): 235–250.
- Pejovich, Svetozar (2003b). »Understanding the Transaction Costs of Transition: It's the Culture, Stupid«, *The Review of Austrian Economics*, 16 (4): 347–361.
- Piketty, Thomas (1995). »Social Mobility and Redistributive Politics«, *The Quarterly Journal of Economics*, 60 (3): 551–584.
- Ravallion, Martin i Lokshin, Michael (2000). »Who wants to redistribute? The tunnel effect in 1990s Russia«, *Journal of Public Economics*, 76 (1): 87–104. doi: 10.1016/S0047-2727(99)00064-X
- Podrug, Najla, Filipović, Davor i Stančić, Ines (2014). »Analysis of cultural differences between Croatia, Brazil, Germany and Serbia«, *Ekonomski istraživanja*, 21 (1): 818–829. doi: 10.1080/1331677X.2014.974915
- Rihtman-Auguštin, Dunja (1970). »Samoupravljanje kao kulturno-antropološki fenomen«, *Naše teme*, 14 (1): 37–53.
- Rimac, Ivan, Burić, Ivan i Štulhofer, Aleksandar (2017). »Višerazinsko modeliranje egalitarnog sindroma i validacija kratke skale SEMA-5«, *Politička misao*, 54 (3): 64–79.
- Sekulić, Duško i Šporer, Željka (2010). »Gubimo li povjerenje u institucije?«, u: Josip Gregar, Duško Sekulić i Željka Šporer (ur.). *Korupcija i povjerenje*. Zagreb: Centar za demokraciju i pravo, str. 77–117.
- Singer, Slavica, Šarlija, Nataša, Pfeifer, Sanja i Oberman Peterka, Sunčica (2016). *Što čini Hrvatsku (ne)poduzetničkom zemljom?* Zagreb: Cendor.
- Swidler, Ann. (1986). »Culture in Action: Symbols and Strategies«, *American Sociological Review*, 51 (2): 273–286.
- Šimić Banović, Ružica i Podrug, Najla (2016). »Prevladavajuće vrijednosti hrvatskome poslovnom okruženju: Približavamo li se zapadu?«, u: Duško Sekulić (ur.). *Vrijednosti u Hrvatskom društvu*. Zagreb: Centar za demokraciju i pravo Miko Tripalo, str. 221–254.
- Štulhofer, Aleksandar i Burić, Ivan (2015). »Je li egalitarni sindrom samo teorijska fantazija? Empirijski hommage Josipu Županovu«, *Politička misao*, 52 (3): 7–31.
- Šućur, Zoran (2006). »Objektivno i subjektivno siromaštvo u Hrvatskoj«, *Revija za socijalnu politiku*, 13 (3–4): 237–255. doi: 10.3935/rsp.v13i3.410

- Tennie, Claudio, Call, Josep i Tomasello, Michael (2009). »Ratcheting up the ratchet: On the evolution of cumulative culture«, *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 364 (1528): 2405–2415. doi: 10.1098/rstb.2009.0052
- Tomasello, Michael, Kruger, Ann Cale i Ratner, Hillary Horn (1993). »Cultural learning«, *Behavioral and Brain Sciences*, 16 (3): 495–511. doi: 10.1017/S0140525X0003123X
- Tomić-Koludrović, Inga i Petrić, Mirko (2007). »Hrvatsko društvo – prije i tijekom tranzicije«, *Društvena istraživanja*, 16 (4–5): 867–889.
- Transparency International Hrvatska (2016). *Indeks percepcije korupcije 2015*. Zagreb: Transparency International Hrvatska. http://www.transparency.hr/upload_data/site_files/croatia-corruption-perceptions-index-2015_report_final.pdf.
- Vehovec, Maja (2002). »Neslužbeno gospodarstvo i neformalne norme ponašanja: koliko može pomoći etika u poslovnom ponašanju«, *Financijska teorija i praksa*, 26 (1): 229–244.
- Vuković, Vuk, Štulhofer, Aleksandar i Burić, Ivan (2017). »Je li Županov imao pravo? Testiranje podrijetla i perzistencije egalitarnog sindroma«, *Društvena istraživanja*, 26 (2): 207–225. doi: <https://doi.org/10.5559/di.26.2.04>
- Winiiecki, Jan (1998). »Formal and Informal Rules in Post-Communist Transition«, *Journal of Public Finance and Public Choice*, 16 (1): 3–26.
- Zweynert, Joachim i Goldschmidt, Nils (2005). *The Two Transitions in Central and Eastern Europe and the Relation between Path Dependent and Politically Implemented Institutional Change*. Hamburg: Hamburg Institute of International Economics. doi: 10.2139/ssrn.704281
- Žažar, Krešimir (2015). »Što nakon (društvene) tranzicije? Kritičke crtice uz upotrebu tranzicijskoga pristupa u sociološkim razmatranjima hrvatskoga društva«, *Revija za sociologiju*, 45 (2): 171–199. doi: 10.5613/rzs.45.2.3
- Županov, Josip (1970). »Egalitarizam i industrijalizam«, *Naše teme*, 14 (2): 237–296.
- Županov, Josip (1983). *Marginalije o društvenoj krizi*. Zagreb: Globus.

Theoretical Reflections on the Possible Causes of Egalitarian Syndrome Inertia

Ivan BURIĆ 

Department of Communication Studies, University Department for Croatian Studies, University of Zagreb, Croatia
iburic@hstrud.hr

One of the basic propositions of Josip Županov's Egalitarian Syndrome Theory, the proposition of the egalitarian syndrome as a cluster of inherited informal norms, is compatible with several theoretical concepts of cultural inertia. From the perspective of Path Dependence theories, persistence of the egalitarian syn-

drome can be explained by the agency of factors responsible for the reproduction of social norms. These factors are not responsible for the genesis of a certain social phenomenon (for example, the norms), but rather for its reproduction over time. According to the results of recent empirical studies, one of the factors of egalitarian syndrome reproduction could be found in the costs of transition. On this basis, as well as on the basis of the proposition of a differentiation between the generative and the reproductive factors of social phenomena, we legitimise a thesis stating that the costs of transition did not create the egalitarian syndrome in a post-socialist social context, but rather contributed to its persistence. Possible sources of hypotheses about additional reproductive factors of the egalitarian syndrome in transitional circumstances are provided by the concept of cultural inertia that stems from the theoretical perspective of institutionalism, Robert Boyd and Peter J. Richerson's theory of cultural evolution, as well as Michael Tomasello's ratchet concept. Furthermore, in accordance with Albert Hirschman's idea of a "tunnel effect", we can assume that the expected social mobility stagnation could be a specific factor of egalitarian syndrome reproduction.

Key words: egalitarian syndrome, cultural inertia, reproductive factors, informal social norms, transition costs, vertical social immobility